

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

STATSVETENSKAPLIGA INSTITUTIONEN

DEMOCRACY: CRITICAL JUNCTURE

En kvalitativ textanalys av nationellt narrativ under
Jugoslaviens upplösning

Anton Larsson

Uppsats/Examensarbete:	15 hp
Program och/eller kurs:	Statsvetarprogrammet
Nivå:	Grundnivå
Termin/år:	Ht 2022
Handledare:	Marcia Grimes

Abstract: This essay seeks to investigate the nature of nationalist narratives during the collapse of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. In the republics which once made up Yugoslavia there is a difference in regards to the function of the democratic system. The theoretical background of this study has multiple layers. First, it is claimed that nationalist tendencies defined several independence movements in communist federations which fell apart during the end of the Cold War. Second, nationalism has been called a component of democratizations and usage of a particular national narrative by political leaders could have a negative effect if it is perceived as exclusive in nature, especially in multiethnic countries. Third, some theories on nationalism split the phenomenon into two distinct subtypes; Civic Nationalism and Ethnic Nationalism. One centered on values, the other heritage. This dualist theory exists mostly on a theoretical level, and has seldom been tested empirically. The aim of this study is therefore, through the use of a text analysis, to test the theory of civic and ethnic nationalism and see if the subtypes can be found in the constitutions of my two cases and in speeches made by their heads of state. The results show that no analyzed material belong solely to either subtype of nationalism, but that some of their indicators are present which points to a plausible theory.

Keywords: Civic Nationalism, Ethnic Nationalism, Political Leadership, Quasi Voluntary Compliance, Yugoslavia, Serbia, Slovenia

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Syfte.....	5
1.2 Frågeställning	6
2. Tidigare forskning	6
2.1 Demokratisering: Vad vet vi?.....	6
2.2 Endogena faktorer: Modernization Theory.....	7
2.3 Exogena faktorer: International Linkage.....	8
2.4 Social Sammanhållning och Identitet.....	9
2.5 Etnisk Fragmentering	10
2.6 Nationalism och Demokratisering.....	11
3. Teori	13
3.1 Quasi Voluntary Compliance.....	13
3.2 Politiska Ledares roll.....	14
3.3 Medborgar- och Etnonationalism	15
4. Metod	18
4.1 Operationaliseringar	18
5. Material	19
5.2 Begränsningar och Risker	20
6. Analys	21
6.1 Slovenien: Konstitutionen.....	21
6.2 President Milan Kucans tal vid Republikens Torg i Ljubljana 26 Juni 1991	25
6.3 Serbien: Konstitutionen.....	27
6.4 President Slobodan Milosevics Tal vid Gazimestan 28 Juni 1989	29
7. Resultat	33
7.1 Slovenien: Konstitutionen.....	33
7.2 President Milan Kucans tal vid Republikens Torg i Ljubljana 26 Juni 1991	34
7.3 Serbien: Konstitutionen.....	34
7.4 President Slobodan Milosevics Tal vid Gazimestan 28 Juni 1989	35
8. Slutsats	36
8.1 Sammanfattning.....	36
8.2 Utsikter för vidare forskning	37
9. Referenslista	38

1. Inledning

Början av 1990-talet såg Europa svepas av den tredje demokratiseringsvågen. Ett flertal stater i Östeuropa övergick från ett auktoritärt kommunistiskt system till ett demokratiskt. Med den tredje vågen följde även kollapsen av 3 federala kommunistiska stater; Sovjetunionen, Tjeckoslovakien och Jugoslavien (Huntington 1993; Bunce 2003).

Jugoslaviens kollaps sägs ha orsakats av flertalet faktorer. En av de främsta är Diktatorn Josip Broz Titos död. Tito tjänade som symbolisk galjonsfigur som höll ihop federationen, något som det nya systemet som följde honom inte kunde ersätta. Utöver det så orsakade breda ekonomiska problem och en icke-effektiv och uppblåst byråkrati arga känslor som ledde till självständighetsrörelser i de republiker som uppgjorde Jugoslavien. Detta ledde i sin tur till den Socialistiska Federativa Republikens upplösning när Slovenien och Kroatien förklarade sig självständiga 1991. Kort efter det så följde även Bosnien-Herzegovina och Makedonien (Coulson 1993; Bookman 1994).

I Jugoslavien så kan man dock se skilda vägar när det kommer till det demokratiska tillståndet. Slovenien är det land på Balkan som har högst ranking när det kommer till hur väl deras demokrati fungerar. Freedom House klassar landet som fritt, med en score på 90/100 (Freedom House 2022a). VDEM- Institutet (Varieties of Democracy) klassar Slovenien som en elektoral demokrati, dock så kom denna nedgradering från liberal demokrati först 2020 när Janez Janša blev Premiärminister (Boese et al 2020). På andra sidan så har man Serbien, där det demokratiska systemet fungerar sämre och civila rättigheter inte alltid håller den standard som förväntas på en demokratisk stat. Freedom House klassar Serbien som ”Partly Free” med en score på 62/100 (Freedom House 2022b) och enligt Varieties of Democracys årliga rapport från 2022 så anses Serbien som en ”Top Autocratizer” vars demokratiska funktioner succesivt försämrats de senaste 10 åren (Boese et al. 2022). Varför är det såhär?

Det argumenteras att nationalistiska tendenser präglade många stater som en gång uppgjorde Sovjetunionen och Jugoslavien under den här perioden, och att det kan ha en effekt på demokratins utveckling, åt båda hållen. (Beissinger 2008; Bunce 2003; Nodia 1993). Inom nationalistisk teori så finns det teoretiker som hävdar att det går att göra en distinktion mellan olika typer av nationalistiskt narrativ; Iden om medborgarnationen och etnonationen. Två

narrativ om nationen som har olika syn på hur den förenas (Vincent 2005; Smith 2005b; Spencer & Wollman 2005). Den här teorin har inte testats brett rent empiriskt, och verkar inte heller använts när det kommer till de före detta jugoslaviska republikerna. Jag önskar att genom textanalys ta reda på om dessa två typerna av nationalism går att återfinna i material från Serbien och Slovenien, med den teoretiska grunden att det kan ha haft effekt på dess demokratiska utveckling.

1.1 Syfte

Syftet med min studie är att undersöka vilken narrativ form nationalismen tog under Jugoslaviens upplösning. Jag ska undersöka Republikerna Serbien och Slovenien som en gång var en del av Federationen. I dessa länder så har den demokratiska utvecklingen efter självständighet tagit skilda vägar. Nationalism är ett brett utforskat ämne, men fallstudier som den jag ämnar utföra är få till antal. Ämnet är också inte helt okontroversiellt då nationalism ibland anses icke kompatibelt med demokrati, men det gör ämnet desto mer intressant att undersöka. Enligt mitt teoretiska underlag så kan nationalismen ha en roll i ett lands demokratisering plus att den inte är helt endimensionell. En del teoretiker (Vincent 2005; Smith 2005b; Spencer & Wollman 2005) gör en distinktion mellan den medborgerliga nationalismen (Civic Nationalism) och Etnisk nationalism (Ethnic Nationalism). Jag avser därför att bidra till existerande forskning kring demokratisering genom att ge en gestaltande bild för att kunna öka förståelsen kring nationalismens roll i en demokratis födelse och/eller stagnation. Min studie har inte syftet att hävda nationalismen som en enskilt viktig grundsten i demokratiseringsprocessen, konceptet är alldeles för komplext för att hävda en enskild variabel som viktigast. Det jag ämnar göra är att testa teorin empiriskt och se om den är plausibel.

1.2 Frågeställning:

Vilken form av nationalism präglade retoriken hos nationella ledare under Jugoslaviens upplösning?

2. Tidigare forskning

2.1 Demokratisering: Vad vet vi?

För att en demokrati ska anses som "Fulländad" så krävs det att det hålls fria val, politiker som bär ett ansvar inför väljarkåren som satte dem på deras position, ett välmående civilsamhälle, respekt för individuella rättigheter och en statsapparat som präglas av rättsprinciper. Grunden för en stabil demokratisk långvarighet är att regimen stöds av just den befolkning som den hävdar sig representera. Finns inte det här stödet så eroderar demokratin. Men det verkar inte vara en nödvändighet att demokratin ska vara idealistisk. Det kan också helt enkelt finnas stöd av den enkla anledningen att det demokratiska systemet är bättre än dess alternativ. (Rose et al. 1998 s.11-14)

Litteraturen kring demokratisering och dess orsaker är otroligt bred. Jag ämnar ta upp några huvudsakligt viktiga teorier som tagits upp av tidigare forskare. Dessa är *Modernization Theory*, *International Linkage*, Nationalismens påverkan på demokratiseringsprocessen samt forskning kring identitet, dess påverkan på social sammanhållning och i sin tur demokratisering.

2.2 Endogena faktorer: Modernization Theory

Viss tidigare forskning pekar på ekonomiska/utvecklingsfaktorer som bidragande till att ett lands demokratisering lyckas eller fallerar. En av de största teorierna som finns inom demokratisering, "*Modernization Theory*", hävdar att demokratisering är slutändan i ett lands utvecklingsprocess. När ett ickedemokratiskt land når en viss nivå av utveckling så kommer demokratin att uppstå som endogen process i ändpunkten av den här samhällsutvecklingen. Utveckling enligt den här teorin tar form som industrialisering, högre utbildningsnivå, bättre former av kommunikation, mobilisering med mera (Przeworski & Limongi 1997; Teorell 2010b). Utbildningsnivå har särskilt utpekats som en viktig faktor i ett lands demokratisering. En korrelation mellan en välutbildad befolkning och demokrati har påvisats i forskning (Geddes 2009; Teorell 2010b). Utbildning skapar de attityder/värderingar som är en del av en politiskt deltagande kultur (Arat 1988).

Men moderniseringsteorin har blivit utmanad. Annan forskning på området har lagt fram tesen att modernisering av ett land inte är det som orsakar demokratin, utan enbart tjänar som ett medel som upprätthåller dess överlevnad. Tesen motiveras exempelvis med att det finns flera fall av icke-demokratiska länder som nått en utvecklingspunkt där de enligt moderniseringsteorin borde ha övergått till demokrati, men inte gjort det. Exempel på dessa länder är gamla Jugoslavien, Malaysia och Singapore. Uruguay är ett exempel där landet blev en diktatur trots att dess inkomstnivåer var relativt höga. Det finns fall som stödjer den tes som läggs fram av moderniseringsteorin, men i det stora hela så är de få till antal för att hävdas ha god generaliserbarhet. Bevisen kan därför anses vara bristande (Przeworski & Limongi 1997).

Välstånd och demokrati har en korrelation. Rikare länder är överlag mer demokratiska (Teorell 2010b). Dock så verkar inte modernisering och ekonomisk utveckling vara det som sätter igång en demokratiseringsprocess utan tjänar som en grundsten i det demokratiska systemets välmående i tiden efter systemskiftet. Ekonomiska kriser kan ha effekten att underminera systemets stabilitet, något som gäller lika mycket för auktoritära stater som demokratiska stater. På grund av bristande resurser så kan inte de styrande lita på att de grupper som utgör deras bas fortsätter att stödja dem (Teorell 2010b).

2.3 Exogena faktorer: International Linkage

De faktorer jag har pratat om hittills kan anses vara endogena faktorer. Men det är lämpligt att också nämna en möjlig exogen faktor. Internationell påverkan på autokratiska länder kan också ha en effekt på demokratisering. Dessa teorier (Geddes 2009; Levitsky & Way 2005) hävdar att internationellt inflytande och koppling på en icke-demokratisk regim kan ha effekten att de demokratiserar. Detta kan ta olika former; det kan handla om diplomatiskt och militärt tryck från demokratiska regionala makter (framförallt Europeiska Unionen och USA), närvaron av internationella NGOs (Non-Governmental Organisations) som jobbar för demokrati, medlemskap i en internationell organisation eller att helt enkelt vara granne med ett demokratiskt land (Geddes 2009; Levitsky & Way 2005).

Dessa effekter anses ha haft störst effekt i Centraleuropa och Latinamerika under perioden efter Kalla Kriget. USA och EU med sina västerländska värderingar har varit "the only game in town" i dessa regioner, så det är de som har kunnat utöva demokratisk påverkan i deras omedelbara närhet. Länder som befinner sig i dessa entiteternas närhet karaktäriseras av en högre mängd av kapital och information som rör sig mellan dem. Demokratisk påverkan, både inflytande och koppling, försvagas om en autokratisk regim kan knyta sig till en alternativ regionalmakt som ligger mer i linje med deras intressen (Levitsky & Way 2005).

Vad innebär effekterna då? Jo de innebär att det kostar mer för en autokratisk regim att engagera sig i icke-demokratiska handlingar; Repression, valfusk etc. Om det finns en koppling mellan landet och Västvärlden så är risken att information om dessa handlingar når väst i exempelvis media och därigenom gör så att det internationella samfundet reagerar och agerar. Det verkar dock som att internationellt inflytande har mindre effekt än internationell koppling då inflytande mest ligger på regeringsnivå medan en koppling till demokratiska länder ofta involverar betydligt fler aktörer och medier för påverkan (Levitsky & Way 2005).

2.4 Social sammanhållning och Identitet

Framväxten av de rätta tillstånden för en demokratis välmående, vare sig ekonomiska, sociala eller externa, verkar inte vara ensamt tillräckligt för att faktiskt skapa en ny demokrati. Systemet uppstår inte ur tomma intet. En ny demokratisk regim installeras inte av strukturella trender, utan av aktörer. Dessa kan vara politiska ledare och/eller den allmänna befolkningen i ett land (Huntington 1991 s. 107/108; Przeworski & Limongi 1997).

Collective Action med ändamålet etableringen av ett demokratiskt system verkar vara mest effektivt i auktoritära stater där den politiska makten ligger i händerna på ett enskilt dominerande parti. För att sådana här regimer ska överleva så måste de uppfattas som att de styr i folkets bästa via socialt kontrakt. Om då folket kollektivt börjar protestera mot regimen så undermineras dess legitimitet. Chansen för en lyckad demokratisering verkar också vara ytterligare högre om den folkliga rörelsen inte brukar våld mot regimen för att uppnå sina mål. Användandet av våld i exempelvis upplopp ska ha minimal till icke-existerande effekt på demokratisering (Teorell 2010a). I sådana regimer så finns också möjligheten för partipampar att fortsätta sina politiska karriärer genom att alliera sig med demokratirörelserna, ett fenomen som har observerats i länder som en gång befann sig under kommunistiskt styre i Europa (Ulfelder 2005).

Dessa ”soft-liners” kan göra demokratisering mer trolig om de hjälper medborgarna att lösa de problem som finns för en lyckad collective action, i det här fallet en lyckad övergång till demokrati. När medborgare sedan har löst dessa problem så är chansen att de klarar av det i framtiden mycket större (Li Donni & Marino 2020). Men eliter i en blivande demokrati måste också bestämma vad det nya systemets institutioner ska fungera. Man kan kalla detta för den demokratiska ”hårdvaran”. Men för att hårdvaran ska fungera krävs mjukvara. Mjukvara i det här fallet är hur folket tycker om dessa institutioner. Båda behövs för att systemet ska fungera (Rose et al. 2003 s. 8).

2.5 Etnisk Fragmentering

En polariserad demokrati där befolkningen är uppdelad i grupperingar är inte konsoliderad. Exempel på historiskt polariserade demokratier är Weimarrepubliken i Tyskland (1918-1933), Fjärde Franska Republiken och Italien under efterkrigstiden. I de två förstnämnda fallen så ledde polariseringen till en situation där det demokratiska systemet inte längre fungerade, och till sist kollapsade (Rose et al s.203). Etniska identiteter kan bland mycket annat vara en orsak till denna polarisering. Om etniska identiteter inom en nationalstat mobiliserar sig för sina egna prefererade intressen så kan det underminera systemets legitimitet och funktion. Etnisk mobilisering kan ta form i både våldsamma och icke-våldsamma former. En del forskning verkar dock visa på att våldsam etnisk mobilisering är ovanligare än vad man kan tro. Våldsam mobilisering kan ta form som etnisk rensning, inbördeskrig mellan etniska grupper och/eller upplopp. Icke-våldsam mobilisering kan ta formen som etnisk röstning, formation av intressegrupper och etniska partier, krav på omfördelning med mera (Persson 2008 s. 90-93; Levi & Sacks 2009).

Om staten använder sig av en exkluderingspolicy så finns risken att etniska minoriteter, eller rent av andra grupperingar också, vänder sig till sina egna grupper för stöd vilket på sikt kan underminera statens och samhällets funktion. (Persson 2008 s. 90-93; Rose et al 1998). Demokratins stabilitet och välmående verkar, iallafall enligt vissa teorier, vila på att medborgarna som utgör systemet präglas av en gemenskap av värderingar (Mann 1970).

En delad nationell identitet har argumenterats vara något som kan hjälpa mot intern grupp mobilisering, och exempelvis göra folket mer villiga att lyda skattestaten. Men mer relevant för min fråga så kan en delad nationell identitet ge folket gemensamma institutioner och normer som anger vilket ansvar man har gentemot andra medborgare. Dessa underbygger exempelvis collective action genom att systemet ger möjlighet till information, möjlighet att sanktionera och ger en reel möjlighet för folket att lita på varandra och därigenom samarbeta med varandra. Detta kan ske på två sätt; (Persson 2008 s. 92)

1. Genom ett gemensamt språk.
2. Delade modeller för social interaktion.

En delad identitet kan tjäna som en ”brännpunkt” som skapar samlade förväntningar vilket underlättar samarbete (Persson 2008 s. 92). Simplifierat så skulle man då kunna hävda att en gemensam nationell identitet får grupper att sätta sina egna preferenser åt sidan för att arbeta för det gemensamma bästa, och ge en tydlig bild för vart nationen är på väg. Andersson (2006a) menar att nationen som koncept är en “föreställd gemenskap” som är av sin natur begränsad och suverän. Individer i den större nationen möter aldrig större delen av de andra som gör upp nationen, en gemenskap som överlag skildras som ett djupt brödraskap. Ändå finns gemenskapen på ett mentalt plan, och därför så är nationen föreställd. Utöver det så är den begränsad i det faktum att alla nationer oavsett deras storlek har begränsningar som skiljer dem från andra nationer. Dessa begränsningar kan vara rigida eller elastiska, men ingen nation på planeten identifierar sig kosmopolitiskt med hela världen på det sättet som kanske var möjligt i de religiöst centrerade samhällen som kom före nationalstaten.

2.6 Nationalism och Demokratisering

Enligt Ghia Nodia (1992) så ses nationalism i modern västerländsk kontext som en motpol till den liberala demokratin. Nationalismen är något bakåtsträvande, barbariskt och infantilt. Demokratin däremot står för framsteg, godhet och civilisation. Men Nodia lägger fram tesen att dessa två inte är skiljbara, utan att nationalismen kan ses som en komponent i en komplex relation med liberal demokrati. Hon hävdar att kollapsen av Sovjetunionen är en bekräftelse på hennes tes. Beissinger (2008) använder sig av en liknande tes, och menar att fallet Sovjetunionen understryker det faktum att nationalismen och demokratisering kan fungera i tandem. Men för att det ska gå i mål så måste de nationalistiska krafterna riktas utåt, mot att göra slut på utländskt styre. Alternativet är att chauvinism och etnisk renhet tar företräde och dessa krafter riktas sedan mot andra etniciteter inom samma gränser, med konflikt som följd.

För att demokrati ska uppstå/utvecklas så krävs det ett koncept om vilka det är som ska delta i “det demokratiska spelet”, dvs vem som staten hör till, vem som hör till ”Demos”. Hela systemets validitet vilar på det. Nationalism kan tjäna som katalys för att skapa denna bilden av “vi folket” och vara grunden till att civilsamhället växer fram, ställt separat från staten med förmågan att begränsa dess makt. Det finns ingen mekanism inom det demokratiska systemet

som kan avgöra deltagandet i spelet, dvs medborgarskapet. Lyckad demokratisering vilar på att den här frågan blir löst (Nodia 1992). Demokratirörelser måste kunna mobilisera stora folkmassor för att lyckas med en transition, annars finns risken att demokratiseringen fallerar innan den ens börjat. Det reducerar osäkerheten kring vart landet är på väg, och kan till och med tvinga aktörer inom den gamla regimen att samarbeta med demokratirörelser. Detta hålls fram som anledning att Belarus, 30 år efter Sovjetunionens upplösning idag 2022, fortfarande är en diktatur i kontrast till grannländerna i de före detta sovjetrepublikerna Estland, Lettland och Litauen. Utan en tydlig nationell identitet för att bygga ett civilsamhälle på så utvecklades ingen betydlig folklig mobilisering, och därför kunde Alexander Lukashenko hålla fast vid makten, där han sitter än idag (Beissinger 2008; Bunce 2003). Nationalism har också kallats för en demokratisk kraft då den har en förmåga att vara en förenande kraft som skär tvärs över sociala strukturer och hierarkier. Vi är alla medlemmar av vår nation, oavsett social bakgrund (Vujacic 1994).

Det finns också ett koncept om timing för demokratiseringen, som hävdar att nationalistisk mobilisering som sker under tiden den gamla regimen kollapsar är det optimala scenariot för utvecklingen av en stabil och demokratisk stat. Om mobiliseringen sker under regimstabilitet så ökar risken för att demokratiseringen försenas eller rent av kollapsar själv. Bland de stater som tillhörde etnofederala stater så hör Baltikum och Slovenien till den förstnämnda gruppen. Serbien och Armenien är exempel på två länder som hör till den senare gruppen. Varför kan då tidpunkten för utbrott av nationalistiska sentiment vara viktig? Jo, i fallen då nationalistiska protester bröt ut under en period av regimstabilitet (1970-1980) så handlade det ofta om stark identitetspolitik som satte den egna nationen i fokus, i symbios med en republikanism som förespråkade större autonomi från centret. Det här hotade minoriteter inom den protesterande nationens gränser som allierade sig med regimen för att balansera makten. Protester slogs ner och det styrande partiet rensades. Detta delade upp nationen på två sätt; Först och främst mellan nationalisterna och liberalerna men också mellan majoritet- och minoritetspopulationerna. När centralmakten väl föll samman så fanns det därför ingen förenad bild om hur man skulle gå framåt, och mötte därför en problematisk transition till demokratiskt styre (Bunce 2003).

3. Teori

3.1 Quasi Voluntary Compliance

Quasi Voluntary Compliance innebär att det finns ett förhållande mellan medborgarna i nationen och regeringen som kan tjäna som en lösning till diverse collective action-problem. Medborgarna auktoriserar regeringens handlingar och går med på att exempelvis frivilligt betala skatt med tanken att de kommer i slutändan få något tillbaka för det. Den här återbäringen kan exempelvis handla om välfärd och bra infrastruktur. På ett bredare plan så handlar det om att medborgarna förväntar sig ”good governance”. Ju bättre regeringen gör ifrån sig, ju mer villiga blir medborgarna att engagera sig i QVC. En positiv trend sker utifrån det här, då mer QVC ökar regeringens kapacitet för handling som kan förbättra staten och ju bättre de gör ifrån sig ju större chans är det för ytterligare ökade nivåer av QVC (Levi & Sacks 2009; Cheibub 1998).

Demokratiska system är bättre än auktoritära system på att kultivera de tillstånd för att Quasi Voluntary Compliance ska uppstå. Fria val producerar ett mandat för regeringen och eftersom att nya val hålls efter en period så kommer väljarkåren att döma sina politiska ledare för deras handlingar och kan därmed straffa dem om kontraktet inte uppehållits. Utöver det så har medborgarna bättre koll på sina ledare i ett demokratiskt system på grund av det fria flödet av information (Cheibub 1998).

Chanser att individer väljer att engagera sig i QVC minskar om befolkningen anser att regeringen sviker sin del av det sociala kontraktet. Det kan exempelvis handla om att befolkningen anser att man inte får valuta för den skatt man betalar till staten eller om styret präglas av korruption. I fallet korruption så ser man att regeringen använder offentliga medel för att berika sig själva, och då så minskar incentiven att bidra till det stora hela. Men QVC kan också påverkas negativt om det tycks att regeringen brukar favoritism eller om de försöker hämnas på något/någon i sin policy. Favoritism i regeringen kan ha negativa konsekvenser för civila rättigheter och kan få delar av befolkningen som innehar minoritetsstatus att känna att deras ”del av ägarskapet” minskar och därigenom så minskar deras incentiv att engagera sig i QVC, och därigenom staten (Levi & Sacks 2009). Varför är då Quasi Voluntary Compliance viktig för demokratisering? Jo för att ett lands regering

verkar tendera att vara mer effektiv i sitt styre när QVC kan genereras hos befolkningen (Levi 2006).

3.2 Politiska ledares roll

Möller och Schierenbeck (2014) lägger fram tesen att politiska ledare är en viktig faktor som kan påverka nya staters demokratisering. De kallar nya staters födelse för en "critical juncture", eller formativt moment där formen av politiskt ledarskap sätter prägel på den nya statens framtida demokratiska prestation. Tre former av politiskt ledarskap presenteras i studien, varav ett är av intresse för det ämnet jag ämnar undersöka; Symboliskt ledarskap.

Symboliskt ledarskap är enligt Möller & Schierenbeck en form av ledarskap som kan användas av politiska ledare vid demokratiskt formativa moment. När ett land genomgår en period av nationell mobilisering så kan politiska ledare vara delaktiga i att skapa ett "Nationellt Mästarnarrativ". I det här narrativet så kan ledare lyfta upp vissa symboliska aspekter på bekostnad på andra samt skapa en bild av vem som är en vän till nationen och vem som kan anses som fiende/ rival. Rivaler målas upp som hot mot nationsbygget, vare sig om de representerar *l'ancien regime* eller konkurrerande visioner för nationens framtid. Utöver det så kan narrativet ge en känsla av vad som krävs av befolkningen för att landet ska kunna röra sig framåt samt fostra hängivenhet och lojalitet.

Låt oss backa lite. Politiska ledare kan i sitt ledarskap välja vissa symboliska resurser för att skapa mästarnarrativet. Men dessa resurser kan vara tvåeggade. Även om de anses mest lämpliga för att engagera befolkningen så finns det en risk att val av resurser exkluderar delar av befolkningen och därmed alienerar dem från statsbyggnationen (Möller & Schierenbeck 2014).

3.3 Att skilja medborgar- och etnonationalism

Nu kommer vi till den huvudsakliga delen av min teori. Det finns en forskningslinje inom området nationalism som hävdar att det går att göra en distinktion mellan två typer av nationalism. Medborgarnationalism alternativt Liberal nationalism (Civic nationalism) och Etnonationalism (Ethnic Nationalism). Teoretiker (ex John Plamenatz och Hans Kohn) har hävdats att dessa två distinktioner utvecklats separat i regionala kontexter. Den medborgerliga nationalismen är sprungen ur Västvärlden och universalismen som uppstod i samband med Upplysningen. Det är en nationalism som anses mer "rationell". Den etniska nationalismen däremot utvecklades i en mer krigisk kontext, i Östeuropa (Vincent 2005 & Smith 2005b).

Distinktionen mellan de två typerna, enligt vissa teoretiker, vilar på en distinktion mellan samhällen som präglas av mer traditionella eller moderna kulturer. Den etniska varianten av nationalism är ett fenomen som anses existera i stater i ett läge där de inte ännu gått in i en industrialiserad ekonomi eller befinner sig i ett tidigt stadie av industrialisering. Dessa stater präglas av korruption och ineffektivitet och saknar grundläggande "Västerländska" värderingar såsom sekularism och liberalism (Lecours 2000).

Den medborgerliga/liberala nationalismen kan anses innehålla följande element; Först och främst så hävdar den här formen av nationalism att "nationen" behöver ha en tydlig territoriell avgränsning. Folket och markerna de existerar på hör ihop, och måste vara det traditionella "hemlandet". En bit mark som nationen existerat på och påverkat i generationer. Utöver en egen bit mark att kalla sitt hemland så finns det inom liberal nationalism konceptet av "Patria". Enklast förklarar så innebär patria en slags gemenskap av lagar och institutioner som ytterst styrs av en enskild politisk kraft. Folket som gör upp Patrian lever dessutom i en gemensam kultur och präglas av en jämlik "civil ideologi", gemensamma idéer och värderingar som tjänar som syfte att binda samman folket. Medborgarna fostras i den här civila ideologin genom konsumtion av media samt genom utbildningsväsendet. (Smith 2005b)

Medborgerlig nationalism präglas av en universalistisk människosyn. Befolkningen förenas, oavsett gruppstillhörighet eller etnicitet, av nationens *Patria* och dess värderingar. Utöver det så erhålls medborgarskap enligt principen om *Ius Soli*, Territorialprincipen för medborgarskap i en ideal civil nation. Den här medborgarskapsprincipen har ofta hävdats vara en mer inklusiv princip än dess motsats *Jus Sanguinis*, principen om medborgarskap baserat på födsel och blodtillhörighet (Spencer & Wollman 2005).

Etnonationalism delar synen på ett avgränsat territorium med sin motsvarighet, men å andra sidan så har den en mer partikularistisk människosyn och lägger den mer vikt på individens ursprung snarare än det territoriet den tillhör. Nationen i den etniska kontexten kan spåra sig till ett historiskt gemensamt ursprung, har något som symboliserar den; Exempelvis ett namn eller en symbol och individen kan inte välja nation på ett sätt som man skulle kunna göra enligt medborgarnationalistisk tanke på grund av detta. Nationens traditioner, historia och språk utgör samma funktion som *Patrian* skulle göra för liberal nationalism (Smith 2005a, 2005b och Spencer & Wollman 2005). Etnisk nationalism har också beskrivits som ett fenomen som till sin natur är väldigt emotionellt, något som motiveras av det som hände förr i tiden. Dess historia och traditioner och till och med element som associeras med stamsamhället. Hans Kohn, en av de ledande teoretikerna på området nationalism hävdade att etnonationalismen var grundad på ”Kyrkogårdar och Monument”. Medborgarnationalism i kontrast hävdas vara mer motiverad av framtiden, en önskan att utveckla och gå framåt (Spencer & Wollman 2005; Lecours 2000).

Som jag nämnde tidigare så finns det delar av litteraturen kring den här dualismen som associerar den medborgerliga typen av nationalism med mer liberala och väl fungerande stater medan den etniska nationalismen associeras med stater präglade av chauvinistiska värderingar och korrupta samhällen. Men i litteraturen så är distinktionen mer teoretisk och faktisk empirisk testning är ovanlig till icke-existerande. Jugoslavien är ett fall där nationalismen har präglat dess fragmentering och bland de stater som har uppstått så har den demokratiska utvecklingen sett olika ut.

Baserat på detta så vore det intressant att lyfta den här skiljelinjen från en abstrakt nivå som jag anser tidigare forskning gjort och istället implementera den på nationell och undersöka Slovenien och Serbien.

4. Metod

Studien är empirisk och kommer att utföras i form av en kvalitativ textanalys med narrativ som metodologiskt verktyg. Detta verktyg lyfts fram av Esaiasson et al. (2017 s. 220-221) som ett verktyg som fokuserar på berättandet av en historia, exempelvis narrativ om nationen, vilket är det ämnet jag undersöker. Av den anledningen så anser jag verktyget som lämpligt val.

Mina fall valdes eftersom att deras självständighet från Jugoslavien präglades av nationalistisk mobilisering samt att den demokratiska utvecklingen ser olika ut. Som framlagt i den tidigare delen så är mitt mål med studien inte undersöka den möjliga kausala effekten som ett bruk av civil/etnisk nationalism kan ha på demokratin. I nuläget så önskar jag, genom en kvalitativ textanalys, att se om distinktionen faktiskt går att urskilja i en fallstudie och därigenom testa teorin. Detta eftersom att jag anser att distinktionen mellan medborgerlig/etnisk nationalism nämns av många på ett teoretiskt plan men som sällan har testats empiriskt i en fallstudie som jag ämnar göra.

4.1 Operationaliseringar

Textanalysen har genomförts med hjälp av en idealtypsanalys. En sådan analys anses lämplig att använda när man ska undersöka gradskillnader i ett fenomen, vilket jag gör i min studie. Idealtyper skulle man kunna kalla "extrembilder" av verkligheten. De finns inte där ute i världen, men det är hur de ideellt skulle se ut. Ett krav som ställs på idealtypsanalyser är att de idealtyper man använder sig av är polära. Detta innebär att de ska vara raka motsatsen av varandra. Dessutom så måste den vara relevant för verkligheten i teori, även om själva idealtyperna inte finns i verkligheten (Esaiasson et al. 2017). Baserat på studiens teori så har

jag identifierat några nyckelord/indikatorer som kan anses typiska för medborgerlig/etnisk nationalism och konstruerat detta idealtypiska analysverktyg:

	Medborgerlig nationalism	Etnisk nationalism
Människosyn	Universalistisk	Partikularistisk
Nationen	Civil ideologi (Lagar och Värderingar)	Ursprung, blodsband, symboler
Drivkraft/Motivering	Framtiden	Dåtiden

Motiveringen till idealtyperna är följande; Den medborgerliga nationalismen har beskrivits i teori som en form av nationalism som till sin natur är universalistisk, vilket innebär att vem som helst kan tillhöra nationen så länge de lyder under nationens "Civila Ideologi". Denna nationen förenas av denna gemensamma civil ideologi bestående av diverse lagar och värderingar. Dessa upprätthålls i sin tur av staten och civilsamhället. Den medborgerliga nationalismen motiveras av framtiden, en önskan att utveckla.

Den etniska nationalismen å andra sidan är en form av nationalism som tenderar att vara mer partikularistisk. Partikularistisk innebär i det här fallet att tillhörighet till nationen inte går ut till vem som helst, utan är begränsad till människor som delar samma historiska ursprung. Nationen förenas med blodsband, symboler och historia. Symboler i det här fallet kan handla om exempelvis namn och bokstavligen symboler som representerar folket. Men jag har också valt att likställa symboler med symboliska händelser, då etnonationalismen har beskrivits som grundad på "kyrkogårdar och monument". Etnonationalismens huvudsakliga drivkraft är således nationens upplevelser i det förflutna.

5. Material

För att identifiera analysobjekt så har jag utgått från mitt teoretiska material samt egen sökning kring Serbien och Slovenien för att identifiera relevant material. Teorin som jag lägger fram är att politiska ledare har en viktig roll att spela i en demokratis formativa moment för att få befolkningen att ingå i Quasi Voluntary Compliance. Användandet av en viss typ av ledarskap kan alienera en grupp av befolkningen som kanske sätter sig på tvären med statsbyggandet och därmed eventuellt försvåra för demokratins utveckling. Det material som jag därför ansett vara mest relevant för att göra en korrekt analys är material som är associerade med Slovenien och Serbien under Jugoslaviens sista år, dvs 1989-1991. Detta material inkluderar bland annat ländernas konstitutioner, då dessa är ett lands grundläggande lagliga dokument. Utöver det så ska jag analysera 2 tal som respektive lands statschef höll inför folkmassor under den här perioden. Det empiriska materialet som jag kommer att använda för min analys består således av:

- Ländernas konstitutioner: Sloveniens nuvarande konstitution från 1991 och Serbiens konstitution från 1990. Republiken Serbiens nuvarande konstitution är från 2006 och antogs då landet separerade från Montenegro och är därför inte relevant för undersökningen då den kommer från en helt annan period än den som undersöks.

- Transkriberade tal:

Slobodan Milosevic, Serbiens President:

- Talet i Gazimestan. (Gazimestan, 28 Juni 1989)

Milan Kucan, Självständiga Sloveniens Första President:

- Denna kväll är drömmar tillåtna, imorgon är en ny dag. (Ljubljana, 26 Juni 1991)

Min analys gick till på följande vis; Först och främst så läste jag igenom allt material grundligt. När jag hittade stycken/paragrafer som jag ansåg relevanta, dvs om de nämnde ämnen som närmade sig mina idealtyper så markerade jag dem för djupare läsning. Här fokuserade jag nödvändigtvis inte huvudsakligen på just mina idealtyper, utan höll en mer generell syn på det. När jag ansåg att jag hade hittat alla de relevanta delarna så läste jag dessa återigen, här med målet att kunna ordentligt urskilja indikatorer idealtyperna. Jag markerade

enskilda meningar som var av särskilt intresse. När allt detta var genomfört så övergick jag till att tolka det materialet jag valt ut.

5.1 Begränsningar och Risker

Jag har valt att göra ett snävt urval av material. Detta beslut ligger huvudsakligen i det faktum att jag har haft en begränsad tidsram och på grund av det utgick ifrån att jag kanske inte hinner med det breda urvalet. Sedan så har jag haft svårigheter att hitta relevant material. Exempelvis så hände det också att jag hittade relevant material för ett fall men inte motsvarighet i det andra. Jag kanske går miste om en större helhetsbild som jag hade fått vid ett brett urval, men det snäva urvalet har ändå ansetts som ett säkrare alternativ (Esaiasson et al. 2017 s. 225-226). Som nämnt innan, det som dessa två tal gemensamt och gör de relevanta enligt mig att undersöka är att de hölls inför folkmassor. Min tanke här är att i offentliga tal som dessa så lägger dessa nationella ledare fram sina visioner offentligt för befolkningen, vilket skulle kunna ge dessa narrativ en bred spridning och ha möjlig effekt.

I en ideal situation så hade materialet varit betydligt bredare. Jag hade gärna inkluderat fler tal av båda statschefer (inom den relevanta tidsramen), samt tal av andra individer som kan anses centrala för mina fall. Utöver det så hade det varit relevant att analysera politiska texter, exempelvis partimanifest eller andra publikationer.

Ett problem jag anser att materialet har är att det händelseförlopp som jag kommer undersöka skedde för 30 år sedan. I det här scenariot är det lämpligt att prata om det som Esaiasson et al. (2017 s. 227) benämner som "avstånd mellan text och uttolkare". Jugoslaviens kollaps skedde innan jag föddes och i en helt annan social och kulturell miljö, så risken finns att jag misstolkar materialet. Enda lämpliga åtgärden där är att jag hållit en hög grad av disciplin och läst igenom relevanta delar av texterna flera gånger innan jag drog någon slutsats. Risken finns ju också att materialet jag analyserar inte är det som det utger sig för att vara eller att det är snedvridet exempelvis på grund av översättning, så jag måste se till att vara ordentligt källkritisk. Denna farhågan gäller dock återigen enbart för talen, jag har liten till ingen farhåga för att Konstitutionerna talar falskheter. Enda felaktigheten där är isåfall att jag misstolkar innehållet.

6. Analys:

6.1 Slovenien: Konstitutionen

Människosyn:

Vi börjar med att undersöka indikatorn människosyn. Efter att ha analyserat Sloveniens konstitution så anser jag att den lutar mer mot medborgarnationalismens universalistiska människosyn. Konstitutionen hävdar att Slovenien hör till alla dess medborgare, oavsett nationell tillhörighet, religion, kön osv. Artikel 5, 61 och 64 ger ungerska och italienska minoriteter en skyddad status. De har rätt till sin egen kultur, sitt språk, representation på nationell nivå och rätt att på diverse sätt skapa kopplingar till deras moderkulturer. Ändringar i de rättigheter som de nationella minoriteterna åtnjuter får inte heller ändras utan deras medgivande.

Artikel 3:

Slovenia is a state of all its citizens and is founded on the permanent and inalienable right of the Slovene nation to self-determination.

Artikel 5:

In its own territory, the state shall protect human rights and fundamental freedoms. It shall protect and guarantee the rights of the autochthonous Italian and Hungarian national communities. It shall maintain concern for autochthonous Slovene national minorities in neighbouring countries and for Slovene emigrants and workers abroad and shall foster their contacts with the homeland. It shall provide for the preservation of the natural wealth and cultural heritage and create opportunities for the harmonious development of society and culture in Slovenia.

Artikel 14:

In Slovenia everyone shall be guaranteed equal human rights and fundamental freedoms irrespective of national origin, race, sex, language, religion, political or other conviction, material standing, birth, education, social status, disability or any other personal circumstance. All are equal before the law.

Artikel 61:

Everyone has the right to freely express affiliation with his nation or national community, to foster and give expression to his culture and to use his language and script.

Artikel 64:

The autochthonous Italian and Hungarian national communities and their members shall be guaranteed the right to use their national symbols freely and, in order to preserve their national identity, the right to establish organisations and develop economic, cultural, scientific and research activities, as well as activities in the field of public media and publishing. In accordance with laws, these two national communities and their members have the right to education and schooling in their own languages, as well as the right to establish and develop such education and schooling. The geographic areas in which bilingual schools are compulsory shall be established by law...

In order to exercise their rights, the members of these communities shall establish their own self-governing communities in the geographic areas where they live. On the proposal of these self-governing national communities, the state may authorise them to perform certain functions under national jurisdiction, and shall provide funds for the performing of such functions.

The two national communities shall be directly represented in representative bodies of local self-government and in the National Assembly.

The position of the Italian and Hungarian national communities and the manner in which their rights are exercised in the geographic areas where they live, the obligations of the self-governing local communities for the exercise of these rights, and those rights which the members of these national communities exercise also outside these areas, shall all be regulated by law. The rights of both national communities and their members shall be guaranteed irrespective of the number of members of these communities.

Laws, regulations and other general acts that concern the exercise of the constitutionally provided rights and the position of the national communities exclusively, may not be adopted without the consent of representatives of these national communities.

Det finns dock en sak som är intressant att notera. I artikel 3 står det följande;

Slovenia is a state of all its citizens and is founded on the permanent and inalienable right of the Slovene nation to self-determination.

Artikeln öppnar med att hävda att Slovenien hör till alla medborgare, vilket kan tolkas som i princip rent medborgarnationalistiskt. Men när man läser vidare så står det att landet är grundat på *den slovenska nationens* rätt till självbestämmande. Här blir artikeln lite mer svårtolkad då det verkar som att nationens grund huvudsakligen ligger hos slovenerna som en slags "Förste bland likar". Detta skulle därför kunna tolkas som något mer etnonationalistiskt. Det slovenska språket är också på nationell nivå officiellt, medan minoritetsspråken enbart har den statusen i de områden som minoriteter hör till;

The official language in Slovenia is Slovene. In those municipalities where Italian or Hungarian national communities reside, Italian or Hungarian shall also be official languages

Trots detta så anger inte konstitutionen en överlägsen position till slovenerna kontra dess minoritetsgrupper men kan det kan tolkas som att den i grunden anser Slovenien som hör till slovenerna i grunden, men också till de nationella minoriteterna som trots denna särställning är inkluderade i statens demokratiska processer på ett ordentligt sätt. Konstitutionen anger även i slutet av Artikel 5 tydligt att statens mål är följande;

It shall provide for the preservation of the natural wealth and cultural heritage and create opportunities for the harmonious development of society and culture in Slovenia.

Staten ska främja harmonisk utveckling inom Slovenien, så i det stora hela så verkar det som att dessa delar av konstitutionen lutar mer mot den medborgerliga idealtypen av nationalism.

Nationen:

Det finns ingen paragraf i Sloveniens konstitution som närmar sig den här indikatorn. Det lyfts inte upp några särskilda värderingar som sägs förena en medborgarnation eller något socialt lim baserat på symbolism eller ursprung som förenar etnonationen. Det enda som skulle kunna närma sig en idealtyp är det som står i Artikel 5;

It (Staten) shall maintain concern for autochthonous Slovene national minorities in neighbouring countries and for Slovene emigrants and workers abroad and shall foster their contacts with the homeland.

Den här passagen kan anses närma sig den etnonationella indikatorn för nationen, att människor i nationen förenas av sitt ursprung. Dock så anser jag ändå att det är för svagt för att anses ha någon större vikt.

Drivkraft/Motivering:

Den slovenska konstitutionen nämner inga större historiska företeelser i nationens historia och verkar därför inte försöka hävda en forntida/historisk motivation för vad nationen och staten ämnar göra, som den etniska nationalismen ofta gör. Något som skulle kunna närma sig detta är det som står i Konstitutionens inledning:

Proceeding from the Basic Constitutional Charter on the Sovereignty and Independence of the Republic of Slovenia, and from fundamental human rights and freedoms, and the fundamental and permanent right of the Slovene nation to self-determination; and from the historical fact that in a centuries-long struggle for national liberation we Slovenes have established our national identity and asserted our statehood, the Assembly of the Republic of Slovenia hereby adopts...

Den här passagen hävdar att Republiken Sloveniens Konstitution är delvis baserad på den historiska tes att det slovenska folket under en lång period har kämpat för sin rätt att styra sig själva, en tes som lutar mer mot det etnonationella narrativet. Men det är inte mer specifikt än så och just passagen om den historiska kampen återfinns inte senare i konstitutionen, vilket får mig att ifrågasätta dess faktiska betydelse.

Å andra sidan så görs inte något försök att hävda en framtidsmotivation som sägs driva medborgarnationalismen. Trots det så skulle jag påstå att det narrativ som presenteras lutar mer mot medborgarnationen än etnonationen, även om det kan anses något svagt.

6.2 Slovenien: President Milan Kučans tal på Republikens Torg i Ljubljana 26 Juni 1991

Människosyn:

Början av Kučans tal kan ses som något som lutar mot den etnonationalistiskt partikularistiska människosynen;

Since yesterday we Slovenes have our own state. From today the greater part of the Slovene nation lives in its own independent and sovereign state. Slovenes in border areas from Trieste, Gorica and Venetian Slovenia, across Carinthia to the Porabje, areas to which a harsh history has cut them off, and fellow countrymen, the scattered throughout the whole world, now have in the Republic of Slovenia their mother country and support.

Han säger att slovenerna nu har sin egen stat och att de flesta slovenier nu bor inom det nya landets gränser, och de som inte gör det har sitt moderland till stöd. Det här kan anses som något partikularistiska toner, att det nya landet är slovenernas land. Dock så är det här stycket det enda där etnonationalism syns någorlunda tydligt. En mer medborgarnationalistisk ton dyker upp i talets sista stycke, men det är minimalt;

Today we have the right to inscribe at the top of a clean sheet - the independent, democratic Slovene Republic. May it live, may it rejoice our hearts, may it strengthen us in agreement with the best tradition for the happiness of all us Slovenes, of all the citizens of Slovenia, of Slovenes in the border areas and elsewhere in the world, and for the happiness and success of all whom we shall meet in friendly fashion on the long journey to the future, as we help each other and cooperate.

I sista stycket så återfinns vi också det narrativet ”första bland likar” som jag återfunnit i Sloveniens konstitution. Republiken Slovenien ska finnas där för Slovenerna och dess andra medborgare. Nationen är inte förenad, vilket drar texten något från idealtypen för Medborgarnationen.

Nationen:

De delar av talet som rör nationen och vad som förenar den tar en ton som lutar mer mot medborgarnationalism. Kučan verkar inte beskriva Slovenien som ett land förenat av blodsband, symboler eller historier. Istället så framförs ”den europeiska traditionen” som något som ska hållas högt i det nya Slovenien, och låter som den ”civila ideologi” som hävdas som limmet i medborgarnationen;

As creators of the European tradition for a thousand years, we confirm our affiliation to all that is good in this tradition. We give in advance our moral signature to all the conventions that ensure human freedom, social justice and dignified life, cultural progress, protection of living space, every kind of openness and pluralism of thought. Everything on which stands the best in our civilization.

Democracy, freedom, respect for human dignity and human rights, respect for minorities and immigrants, openness and cooperation with others, these are the values to which we remain forever bound.

Kučan dedikerar sitt land till västerländska värderingar som högsta moraliska auktoritet, inte slovensk tradition eller historia.

Motivation/Drivkraft:

Utöver det så har framtiden en ganska framstående roll i talet, vilket närmar sig medborgarnationen. Dåtiden tar upp lite plats, men istället för motivering så tjänar det mer som en grund som man ämnar utgå ifrån;

Without burdens and under patronage to no-one, with total responsibility and as an equal among equals we wish and want to be included in it. Not damaging anyone but acting for good and alliance of the Slovene future and post-Helsinki Europe.

We have not seceded. We have not gone somewhere else, we have not burnt bridges behind us. We have not destroyed what was in our community good and pleasant for all of us. We have realized a way of life that has a future in the nascent, united old continent.

... these are the values to which we remain forever bound. Generations of Slovenes were bound to them before us, for they are the same as the aspirations of all free, democratic people and nations

throughout the world. May this just and moral concept strengthen us in wisdom, decisiveness and action. May it direct our path in the future.

Today we have the right to inscribe at the top of a clean sheet - the independent, democratic Slovene Republic. May it live, may it rejoice our hearts, may it strengthen us in agreement with the best tradition for the happiness of all us Slovenes, of all the citizens of Slovenia, of Slovenes in the border areas and elsewhere in the world, and for the happiness and success of all whom we shall meet in friendly fashion on the long journey to the future, as we help each other and cooperate.

6.3 Serbien: Konstitutionen

Människosyn:

Inledningsvis så verkar Republiken Serbiens Konstitution ta sig an en något universalistisk ton. Artikel 1 kan tolkas som att luta mer mot medborgarnationen då den ger staten åt hela befolkningen:

The Republic of Serbia is a democratic State of all citizens living within it, founded upon the freedoms and rights of man and citizen, the rule of law, and social justice.

Dock så står det att staten tillhör alla medborgarna, inte nationen. Det här liknar på ett sätt den formuleringen som återfanns i Sloveniens konstitution där en nation är först bland jämlikar. Vidare på den här punkten så ger Konstitutionens Artikel 3 och 13 alla medborgare lika status inför stat och konstitution;

Guaranteed and recognized by the Constitution are the individual, political, national, economic, social, cultural, and other rights of man and citizen.

Citizens are equal in their rights and duties and have equal protection before the State and other authorities, irrespective of their race, sex, birth, language, nationality, religion, political or other belief, level of education, social origin, property status, or any other personal attribute.

Artikel 49 ger rätt till att uttrycka tillhörighet till sin egna nation samt använda sitt egna språk. Rätten att inte uttrycka den här tillhörigheten ges också;

A citizen shall be guaranteed the freedom to express his national affiliation and culture, and freedom to use his language and alphabet.

A citizen is not bound to declare his national affiliation

Både den slovenska och den serbiska konstitutionen liknar varandra i det faktum att de hävdar lika status för alla medborgare. Något som är värt att notera dock är det faktum att den serbiska konstitutionen är betydligt mer ambivalent än den slovenska. I Sloveniens konstitution så redogörs det tydligt för vilka rättigheter och vilka funktioner inom staten som de ungerska och italienska minoriteterna har. I den serbiska konstitutionen så står det att alla medborgare oavsett nationell tillhörighet har rätt att uttrycka denna tillhörighet. Det som inte står är vilka minoriteter det handlar om.

Nationen:

Något i Serbiens konstitution som kan anses ligga närmare idealtypen för etnonationen är följande som bland annat står i Artikel 72;

The Republic of Serbia shall maintain relations with the Serbs living outside the Republic of Serbia in order to preserve their national and cultural-historical identity.

Här står det uttryckligen att den serbiska staten aktivt ska, på basis av kultur och identitet, fostra relationer med serber som lever utanför republikens gränser. Anledningen till att jag anser att den här formuleringen ligger närmare idealtypen för etnonationalism är för att människor inom den etniska nationen förenas bland annat genom ett gemensamt ursprung och den här tillhörigheten är av högsta vikt, vilket är något som antyds i artikel 72.

Drivkraft/Motivation:

Det finns ingen artikel i Konstitutionen som närmar sig indikatorn om vad som motiverar nationen, vare sig medborgerlig eller etnisk.

Baserat på allt det här så anser jag att det är svårt att placera Serbiens konstitution närmare någon av mina idealtyper. De medborgarnationalistiska aspekterna av dokumentet är att det hävdar att Serbien hör till alla dess medborgare, och att dessa medborgare i sin tur har rätt att associera sig med vilken nation som helst. Vid anblick så verkar detta som att nationell tillhörighet inte är det viktigaste, vilket ligger i linje med den medborgerliga nationen. Något som försvagar dessa aspekter är att till skillnad från Sloveniens konstitution så namnges inte

dessa nationaliteter vid namn vilket lämnar dessa artiklar något ambivalenta. Den enda artikeln som till stor del kan anses etnonationalistisk är Artikel 72, som säger att Serbien ska jobba för att försvara/utveckla den serbiska identiteten utanför landets gränser.

6.4 Serbien: President Slobodan Milosevics tal vid Gazimestan 28 Juni 1989

Efter att ha analyserat Slobodan Milosevics tal vid Gazimestan så har jag kommit fram till att talet innehåller aspekter som kan räknas som att höra till båda mina idealtyper.

Människosyn:

Människosynen som Slobodan Milosevic lägger fram i sitt tal låter generellt medborgarnationalistiskt. Han pratar om att Serbien inte är och aldrig har varit ett homogent land och att detta bara är till dess fördel. Det här har en universalistisk ton, att vem som helst hör till Serbien.

Disunity among Serb officials made Serbia lag behind and their inferiority humiliated Serbia. Therefore, no place in Serbia is better suited for saying this than the field of Kosovo and no place in Serbia is better suited than the field of Kosovo for saying that unity in Serbia will bring prosperity to the Serbian people in Serbia and each one of its citizens, irrespective of his national or religious affiliation.

Serbia has never had only Serbs living in it. Today, more than in the past, members of other peoples and nationalities also live in it. This is not a disadvantage for Serbia. I am truly convinced that it is its advantage. National composition of almost all countries in the world today, particularly developed ones, has also been changing in this direction. Citizens of different nationalities, religions, and races have been living together more and more frequently and more and more successfully.

Varför Serbiens påstådda heterogenitet är en fördel lämnas dock obesvarat, vilket gör så att hävdandet är något tomt och ambivalent. Sedan så återfinns det narrativa bruket av det som jag kallar ”första bland likar”. Alla som bor i Serbien hör inte till samma nation, utan det är serberna och dess andra medborgare.

Nationen:

När det kommer till narrativet om vad som förenar nationen så lyfter Milosevic upp socialismen på ett sätt som kan tolkas som en överhängande medborgerlig civil ideologi som ska tjäna som förenande faktor inom Serbien. Grupptillhörighet ska inte dela upp på människor. Så länge du är en produktiv arbetare som inte agerar på andra människors bekostnad så är du en del av Serbien;

Socialism in particular, being a progressive and just democratic society, should not allow people to be divided in the national and religious respect. The only differences one can and should allow in socialism are between hard working people and idlers and between honest people and dishonest people. Therefore, all people in Serbia who live from their own work, honestly, respecting other people and other nations, are in their own republic.

Men det finns också aspekter som passar in på den etnonationalistiska nationens bruk av symbolism som förenande faktor. Hela talet har Slaget vid Kosovo som grund, en händelse som verkar ha stort inflytande i den serbiska självbilden. Milosevic använder slaget som jämförelsepunkt för nutiden, att de utmaningar man stod inför då nu åter är aktuella;

Today, it is difficult to say what is the historical truth about the Battle of Kosovo and what is legend. Today this is no longer important. Oppressed by pain and filled with hope, the people used to remember and to forget, as, after all, all people in the world do, and it was ashamed of treachery and glorified heroism. Therefore it is difficult to say today whether the Battle of Kosovo was a defeat or a victory for the Serbian people, whether thanks to it we fell into slavery or we survived in this slavery. The answers to those questions will be constantly sought by science and the people. What has been certain through all the centuries until our time today is that disharmony struck Kosovo 600 years ago. If we lost the battle, then this was not only the result of social superiority and the armed advantage of the Ottoman Empire but also of the tragic disunity in the leadership of the Serbian state at that time. In that distant 1389, the Ottoman Empire was not only stronger than that of the Serbs but it was also more fortunate than the Serbian kingdom.

Six centuries later, now, we are being again engaged in battles and are facing battles. They are not armed battles, although such things cannot be excluded yet. However, regardless of what kind of battles they are, they cannot be won without resolve, bravery, and sacrifice, without the noble qualities that were present here in the field of Kosovo in the days past. Our chief battle now concerns

implementing the economic, political, cultural, and general social prosperity, finding a quicker and more successful approach to a civilization in which people will live in the 21st century...

Världskrigen verkar också läggas fram som symboliska händelser som visar på Serbernas frihetliga natur och handlingar som befriat andra folk;

Their national and historical being (dvs Serber) has been liberational throughout the whole of history and through two world wars, as it is today. They liberated themselves and when they could they also helped others to liberate themselves...

Motivation/Drivkraft:

Sättet som nationens motivation läggs fram får det att luta mer mot etnonationen. Dessa delar av talet uttrycker etnonationalismens fokus på händelser som skedde i dåtiden. Sedan så anser jag även att talet passar in på idealtypens användning av symboler som något som förenar nationen. Hela talet vilar på en historisk grund då det hölls på 600års dagen av Slaget vid Kosovo. Slagets historiska och symboliska relevans för Serbien används av Milosevic som jämförelse med de utmaningar som han anser Serbien vid den här tidpunkten, dvs ekonomiska, politiska och kulturella utmaningar;

I am convinced that this awareness of harmony and unity will make it possible for Serbia not only to function as a state but to function as a successful state. Therefore I think that it makes sense to say this here in Kosovo, where that disunity once upon a time tragically pushed back Serbia for centuries and endangered it, and where renewed unity may advance it and may return dignity to it.

The Kosovo heroism has been inspiring our creativity for 6 centuries, and has been feeding our pride and does not allow us to forget that at one time we were an army great, brave, and proud, one of the few that remained undefeated when losing.

Six centuries later, now, we are being again engaged in battles and are facing battles. They are not armed battles, although such things cannot be excluded yet. However, regardless of what kind of battles they are, they cannot be won without resolve, bravery, and sacrifice, without the noble qualities that were present here in the field of Kosovo in the days past. Our chief battle now concerns implementing the economic, political, cultural, and general social prosperity, finding a quicker and more successful approach to a civilization in which people will live in the 21st century...

Six centuries ago, Serbia heroically defended itself in the field of Kosovo, but it also defended Europe. Serbia was at that time the bastion that defended the European culture, religion, and European society in general.

Som sagt innan så har Talet vid Gazimestan varit svårtolkat. Det innehåller indikatorer som pekar mot båda mina idealtyper. Människosynen och synen på nationen i det här talet låter universalistiskt och lyfter upp socialismen som överstående ideologi som ska förena Serbiens befolkning oavsett tillhörighet. Dock så präglas talet samtidigt av ett fokus på just serbisk och historia och historisk symbolism. Dessa används som jämförelsepunkt för nutidens problem och utmaningar.

7. Resultat

Den här studiens syfte har varit att genom en kvalitativ textanalys ta reda på vilket nationalistiskt narrativ som användes under Jugoslaviens upplösning. Detta har jag gjort genom att analysera Republikerna Serbien och Sloveniens konstitutioner, deras grundläggande politiska dokument samt två tal som hållits av respektive lands statschef under den här perioden. Mitt exakta mål har varit att ta reda på om två idealtyper, Medborgarnationalism och Etnonationalism, går att återfinna i analysobjekten och om det går att avgöra om objektet tydligt präglas av den ena eller andra idealtypen.

7.1 Sloveniens Konstitution

Sloveniens konstitution använder sig av universalistiska toner och gör klart att Slovenien hör till, och ska arbeta för välmåendet för alla medborgare som bor inom dess gränser. Detta oavsett nationell tillhörighet. Värt att notera är att alla medborgare i dokumentet är inte lika med samma nation. Konstitutionen gör en språklig distinktion mellan slovenier och de minoritetsgrupper som bor inom Slovenien, Ungrare och Italienare. Denna faktor kan således tolkas som ett drag mot etnonationalistisk ton. Trots det så ges inte slovenerna någon särskild ställning av överlägsenhet och det är utförligt redogjort för hur minoriteterna passar in i systemet. Dokumentet redogör även tydligt att staten ska främja en harmonisk utveckling.

Men utöver det universalistiska språket så återfinns inte ytterligare indikatorer som jag använder i mitt analysverktyg. Det finns inga tydligt historiska återkopplingar av vikt eller framtidsutsikter som uttrycks som motivation för Slovenien och det redogörs inte heller för något särskilt som förenar nationen, dvs den civila ideologin i Medborgarnationen eller Blodsband/Symboler/historia i Etnonationen.

7.2 Serbiens Konstitution

Serbiens konstitution är lik den slovenska i vissa aspekter. Här återfinns återigen den medborgarligt universalistiska tonen i det faktum att konstitutionen ger lika ställning till alla medborgare. Dock så finns även här narrativet om ”Den förste bland likar”. Serbien hör till serberna och dess minoriteter. De står lagligt på jämn mark, men de är inte samma nation. Det som skiljer dem åt på den här punkten är dock det faktum att även om den serbiska konstitutionen erkänner och ger rättigheter till andra nationer än den serbiska nationen så går den inte i närheten av samma djup som den slovenska gör. I Sloveniens konstitution så namnges dessa andra nationer och det redogörs tydligt vilken roll och vilka rättigheter de har. Det sker inte i den serbiska.

Den serbiska konstitutionen uttrycker inte heller något som skulle kunna tolkas som motivering för nationen.

Den etnonationalistiska indikatorn för den nationella gemenskapen återfinns till viss del i en artikel (72). Nationen i den etniska miljön förenas av blodsband och ursprung. I Artikel 72 så står det att Serbien ska jobba för att bevara den nationella identiteten för de serber som bor utanför Republiken Serbien.

7.3 Tal: Milan Kucan

President Milan Kucans tal innehöll fler indikatorer vilket gjorde det något lättare att koppla till analysverktyget. Jag anser här att hans tal kan anses som medborgarnationalistiskt. Det börjar med en något etnonationalistisk ton när han hävdar att i och med Sloveniens självständighet från Jugoslavien så har Slovenerna sitt egna land och slovenier utanför dess gränser har nu sitt moderland som stöd. Det är dock det enda som passar in på etnonationens idealtyp.

Kucans tal är närmare medborgarnationen av följande anledningar; Först och främst så dedikerar han Slovenien mot vad som skulle kunna kallas för en civil ideologi baserad på västerländska värderingar, inte symboler eller gemensamma historier. Talet överlag präglas också av en optimistisk framtidssyn, vilket ger bilden av att det är framtiden som ska

motivera Slovenien i dess väg framåt. Den universalistiska människosynen är långt ifrån lika framstående i talet, men det går att observera det i sista stycket när Kucan uttrycker;

May it live, may it rejoice our hearts, may it strengthen us in agreement with the best tradition for the happiness of all us Slovenes, of all the citizens of Slovenia...

Baserat på dessa faktorer så anser jag att Milan Kucans tal kan till det stora hela anses som mer medborgarnationalistiskt.

7.4 Tal: Slobodan Milosevic

Efter att ha analyserat Slobodan Milosevics tal vid Gazimestan 1989 så anser jag att talet innehåller indikatorer från både medborgar- och etnonationalismen. De etnonationalistiska indikatorerna ligger till grunden för talet, då talet hålls på en dag som har stort symboliskt värde för serberna. Milosevic använder sig också av den historiska betydelsen av slaget vid Kosovo för att jämföra med de problem och utmaningar som Serbien behöver ta itu med i modern tid. Detta låter som en källa till motivation/drivkraft.

De medborgarnationalistiska indikatorerna är Milosevics användning av en någorlunda universalistisk ton och yttrande som pekar mot lojalitet gentemot en civil ideologi som står över nationen, likt Milan Kucan. Milosevic säger att Serbien inte är, och aldrig har varit en homogen nation och att det vid den här tidpunkten (1989) inte var en nackdel för Serbien, utan en fördel. Detta ligger nära medborgarnationalismens universalistiska narrativ. Exakt varför detta är fallet uttrycker han inte, utan snarare så vilar argumentet på hävdandet att multinationella stater blir vanligare och vanligare. Den civila ideologi som Milosevic håller upp är socialismen, som han menar ska stå över grupp tillhörigheter som exempelvis nationen och se till att konflikter orsakade av dessa inte sker. Så länge man är en god, produktiv arbetare så har man sitt hem i den socialistiska Republiken Serbien.

8. Slutsats

8.1 Sammanfattning

Sammanfattningsvis så skulle jag säga följande; Indikatorerna för mina idealtyper återfinns i det materialet som jag har analyserat, vilket enligt mig visar att modellen är applicerbar. Dock så är det inget material som hör till den ena eller den andra idealtypen helt och hållet. Det här är särskilt tydligt i talen där indikatorer från båda idealtyper är närvarande samtidigt (i varierande grad) vilket gör det svårt att koppla materialet till den ena idealtypen eller den andra. Utöver det så är det sällan som alla indikatorer är närvarande samtidigt vilket ibland gör det svårt att dra en konkret slutsats. Baserat på det här så vill jag hävda att det är svårt att kalla ett nationellt narrativ som rent medborgar- eller etnonationalistiskt, och att det snarare är mer lämpligt att se det som ett spektrum där aspekter från båda idealtyperna kan vara närvarande samtidigt.

Trots detta så anser jag att det material jag analyserat kring Slovenien lutar mer mot medborgarnationalistiska toner. Etnonationalistiska indikatorer är i princip obefintliga. Det finns passager som närmar sig dem, men de är inte tydliga nog för att konkret trycka materialet mot etnonationellt narrativ. I Serbiens fall så finns det indikatorer som pekar mot båda idealtyperna. Mest framstående är det i Slobodan Milosevics tal som präglas av en historiskt och symboliskt präglad grund men den innehåller å andra sidan spår av en universalistisk människosyn och lägger fram en socialistisk civil ideologi. Så på grund av dessa motstridiga resultat kan jag inte säga vilken idealtyps indikatorer som väger tyngst.

En konkret slutsats som jag har kommit fram till är det faktum att de etnonationalistiska indikatorerna är fler i det serbiska materialet än i det slovenska, vilket skulle kunna peka på en möjlig korrelation mellan demokratinivå och nationellt narrativ. För att återkoppla till det teoretiska underlaget; det är möjligt att bruket av ett narrativ av mer etnonationalistiskt drag, vare sig medvetet eller ej, orsakade spänningar inom Serbien när människor som kände sig exkluderade från narrativet istället mobiliserade sig för sina egna grupperns intressen. Då engagerade sig inte dessa grupper i *Quasi Voluntary Compliance*. Dessa spänningar orsakade i sin tur sedan problem som var tvunget att tas itu med istället för att utveckla demokratisk infrastruktur. På så sätt kan den demokratiska funktionen i nutid vara bristande. Jag vill dock

lägga vikt på att jag i nuläget inte hävdar konkret kausalitet mellan dessa variabler, om ens korrelation. Min studie har först och främst inte det ändamålet och så har jag inte analyserat tillräckligt med material.

8.1 Utsikter för vidare forskning

Jag anser min studie öppnar dörren för vidare forskning. På grund av begränsad tidsram och svårigheter att hitta bredare relevant material så är min åsikt att studien kan ge en något begränsad bild. Därför vore det lämpligt att i framtiden utföra en liknande studie på mina fall, fast med tillgång med avsevärt mer material. Exempelvis så hade det varit relevant med fler tal, andra dokument som exempelvis manifest och att analysera fler aktörer än de jag valt i den här studien. Utöver det så kan det vara relevant att applicera modellen på fler regioner och andra fall där demokratin har gått skilda vägar, tydligt exempel kan vara före detta Sovjetunionen.

Det kan också vara relevant att replikera den här studien, när den gjorts i större skala, i kvantitativ form för att undersöka om det finns en kausalitet mellan ”nationellt narrativ” och demokratisk utveckling.

9. Referenslista

Vetenskapliga artiklar:

Andersson, B. (2006). Introduction. I Andersson, B (ed.), *Imagined Communities- Reflection on the Origin and Spread of Nationalism.* (s. 1-9). New York & London: Verso.

Arat, F Z. (1988). Democracy and Economic Development: Modernization Theory Revisited. *Comparative Politics*, 21 (1), 21-36

Beissinger, M (2008). A new look at Ethnicity and Democratization. *Journal of Democracy*, 19 (3), 85-97

Boese V A, Alizada N, Lundstedt M, Morrison K, Natsika N, Sato Y, Tai H & Lindberg S I. (2022). *Autocratization Changing Nature? Democracy Report 2022.* Varieties of Democracy Institute (V-Dem).

Bookman, M (1994). War and Peace: The Divergent Breakups of Yugoslavia and Czechoslovakia. *Journal of Peace Research*, 31 (2), 175-187.

Bunce, V (2003). Rethinking recent Democratization: Lessons from the post-communist experience. *World Politics*, 55, 167-192

Cheibub, J A (1998). Political Regimes and the Extractive capacity of government: Taxation in Democracies and Dictatorships. *World Politics*, 50 (3), 349-376.

Coulson, M (1993). Looking Behind the Violent Breakup of Yugoslavia. *Feminist Review*, 41, 86-101.

Geddes, B (2009). What causes Democratization? *The Oxford Handbook of Comparative Politics.*

Huntington, S (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century.* University of Oklahoma Press.

Lecours, A (2000) Ethnic and Civic Nationalism: Towards a New Dimension, *Space and Polity*, 4:2, 153-166

Levi, M & Sacks, A (2009). Legitimizing Beliefs: Sources and Indicators. *Regulation and Governance*, 3, 311-333.

Levi, M (2006). Why we need a New Theory of Government. *Presidential Adress*, 4 (1)

Lewitsky, S & Way, L (2005). International Linkage and Democratization. *Journal of Democracy*, 16 (3), 20-34

- Li Donni, P & Marino, M (2020). The role of collective action for the emergence and consolidation of democracy. *Journal of Institutional Economics*, 16, 831-862.
- Mann, M (1970). The Social Cohesion of Liberal Democracy. *American Sociological Review*, 35 (3), 423-439.
- Möller, U & Schierenbeck, I (2014). *Political Leadership, Nascent Statehood and Democracy: A comparative study*. Routledge: Abington.
- Nodia, G (1992). Nationalism and Democratization. *Journal of Democracy*, 3 (4)
- Persson, A (2008). *The Institutional Sources of Statehood: Assimilation, Multiculturalism and Taxation in Sub-Saharan Africa*. Göteborgs Universitet.
- Przeworski, A & Limongi, F (1997). Modernization: Theories and Facts. *World Politics* (49) 155-83
- Rose, R Mishler, W & Haerpher, C. (1998). Competition between regimes. I (Red.), *Democracy and its Alternatives*. (s. 4-24). The John Hopkins University Press.
- Rose, R Mishler, W & Haerpher, C. (1998). Completing Democracy?. I (Red.), *Democracy and its Alternatives*. (s. 199-227). The John Hopkins University Press.
- Smith, A (2005). Ethno-Symbolism and The Study of Nationalism . I Spencer, P & Wollman, H (Red.), *Nations and Nationalism- A reader*. (s.23-32). Edinburgh University Press.
Refereras som 2005a
- Smith, A (2005). Civic and Ethnic Nationalism. I Spencer, P & Wollman, H (Red.), *Nations and Nationalism- A reader*. (s.177-184). Edinburgh University Press. Refereras som 2005b
- Spencer, P & Wollman, H (2005). Good and Bad Nationalisms. I Spencer, P & Wollman, H (Red.), *Nations and Nationalism- A reader*. (s.197-218). Edinburgh University Press.
- Teorell, J (2010a). The Force from below: Popular mobilization. I Teorell, J (Ed.), *Determinants of Democratization*. (s. 100-116). Cambridge University Press.
- Teorell, J (2010b). The Power of Prosperity: Economic determinants. I Teorell, J (Ed.), *Determinants of Democratization*. (s. 54-76). Cambridge University Press.
- Ulfelder, J (2005). Contentious Collective Action and the Breakdown of Authoritarian Regimes. *International Political Science Review*, 26 (3), 311–334
- Vanessa A. Boese, V A, Alizada N, Lundstedt M, Morrison K, Natsika N, Sato Y, Tai H and Lindberg, S.I. 2022. *Autocratization Changing Nature? Democracy Report 2022*. Varieties of Democracy Institute (V-Dem).

Vincent, A (2005). Liberal Nationalism- An Irresponsible compound? . I Spencer, P & Wollman, H (Red.), Nations and Nationalism- A reader. (s.77-101). Edinburgh University Press

Vujacic, V (1994). Historical Legacies, Nationalist Mobilization and political outcomes in Russia and Serbia: A Weberian View. Theory and Society 25, 763-801

Hemsidor:

Freedom House (2022a). *Slovenia: Country Report*. Hämtad 2022-12-10 från <https://freedomhouse.org/country/slovenia/freedom-world/2022>

Freedom House (2022b). *Serbia: Country Report*. Hämtad 2022-12-10 från <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2022>

Material:

Republiken Sloveniens Konstitution. (1991). Hämtad 2022-12-12 från https://www.constituteproject.org/constitution/Slovenia_2016?lang=en

Republiken Serbiens Konstitution. (1990). Hämtad 2022-12-12 från https://www.worldstatesmen.org/Serbia_const_1990.htm

Denna kväll är drömmar tillåtna, imorgon är en ny dag. (1991) Hämtad 2022-12-12 från: <https://www.bivsi-predsednik.si/up-rs/1992-2002/mk-ang.nsf/4f0e6b3d16bb4c8dc125678c003a80ab/b423eb5960971ca3c125678c003a4c46?OpenDocument>

Talet i Gazimestan. (1989). Hämtad 2022-12-12 från: <http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm>